

YOKSULLUK VE GENÇ KUŞAKLARIN TOPLUMSAL HAREKETLİLİK ŞANSLARI: İSTANBUL VE GAZİANTEP ÖRNEKLERİ

“POVERTY AND THE SOCIAL MOBILITY CHANCES OF YOUTH GENERATIONS: A CASE STUDY IN ISTANBUL AND GAZİANTEP”

Dr. Neriman AÇIKALIN*

Özet

Yoksulluğun en önemli etkilerinden biri çocukların işgücü olarak kullanılmaya başlanması, çocukların işgücü olarak kullanılmasının ise uzun vadede en olumsuz etkisi bir kısır döngü şeklinde ortaya çıkan yoksulluğun gelecek kuşaklar için yeniden üretiminin başlangıç noktası olmasıdır. Bu olgu kendisini, gelecekte işgücü pazarında nitelikli bir işgücü olarak iş arama şansını baştan kaybeden bireyler yaratmasının yanında, eğitim olanaklarından mahrum kalmak, kişilik gelişimini sağlıklı bir birey olarak sürdürmemek, işin getirdiği fiziksel ve duygusal örselenmelere maruz kalmak ve yasaların ihmal ettiği ya da görmezden geldiği uygulamalar sonucu her koşulda çalışmaya zorunlu bir potansiyel işgücü yaratması şeklinde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de özellikle, 1980 sonrası uygulamaya konulan yapısal uyum politikaları, bu süreci hızlandıran ve dünya literatüründe *yeni kent yoksulları* olarak adlandırılan çalışma koşullarının, ücretlerin ve sosyal hakların belirlenmesinde tümüyle *esnekleşmeyi* getiren ve çalışanları işgücü pazarında işveren karşısında tek başına ve savunmasız bırakan bir etki yaratmıştır. Bu sürecin bu çalışma için önemi ise, zaten kayıt dışı sektörde çalışma imkanı bulabilen niteliksiz işgücü için etkilerinin diğer çalışanlara göre daha da yıkıcı olacağı ve genç kuşaklar için sosyolojik anlamda yukarıya doğru toplumsal hareketlilik şanslarını engellemekten öte, geleceğin niteliksiz işgücü ve yoksulları olacak genç kuşak için ciddi anlamda aşağıya doğru bir toplumsal hareketlilik yaşama olasılıklarının oldukça güçlü olacağı üzerinedir.

Bu amaçla, İstanbul ve Gaziantep illerini kapsayan, bir alan araştırması yapılmış ve toplam 200 hane ile anket, derinlemesine görüşmeler ve odak grup teknikleri kullanılarak hane bireylerinin tümünü kapsayan demografik özellikleri, göç hikayeleri, çalışma koşulları, aile ve iş

* Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, acikalin@mersin.edu.tr

yaşamında kadın ve çocukların konumu, tüketim örüntüleri, sosyal değerler, geleceğe ilişkin beklentiler ile bu çalışmada özellikle üzerinde durulacak olan, 6-24 yaş arası, 31 çocuk ve genci kapsayan ayrı bir anket ile genç kuşakların sorunları ve toplumsal hareketlilik şanslarına ilişkin veriler elde etmeyi amaçlayan görüşmeler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, çalışan çocuklar, toplumsal hareketlilik, yapısal uyum politikaları.

Abstract

The most important effect of poverty is using children as a labor force and this makes poverty as a starting point of reproduce poverty for next generation in advance, which maintains the vicious circle of it. This fact also produces loser individuals who will be unskilled workers can not find a proper jobs in labor force market even from the starting point on the one hand, those individuals will be deprived of education and healthy socialization and personality development process in addition to subjecting emotional and psychical exploitation because of the necessary conditions on the other. Furthermore, the children are also neglected by laws and thus, they are forced to work in any heavy conditions as potential labor force.

To the extent, the structural adjustment politics of neoliberalism has been started to adapt after 1980s have accelerated the above poverty process and created a *new urban poor* who become unprotected and weak as regard to social rights, wages and working conditions determined by this so-called *flexible economy*. In this process, those unskilled workers already work in informal sector without having an upward social mobility, which results disadvantaged positions. This study further emphasizes that this process creates a possible downward social mobility for a youth generation who will stay as unskilled and poor labor force.

This study aims at exploring this poverty process with a special focus on demographic features, migration history, working conditions, the conditions of woman and children in family and working relations, consumption patterns, social values and the expectations of future of 200 households' individuals who are analyzed by a survey, deep interviews and focus groups in İstanbul and Gaziantep. Besides, the other survey with 31 youths groups between 6-34 ages has been carried out to observe the problems of youth generation in terms of their social mobility opportunities.

Keywords: Poverty, Working Children, Social Mobility, Structural Adjustment Politics.

Giriş:

Çalışan çocuk olgusu, sokakta çalışan çocuktan sanayi işçiliğine, mevsimlik tarım işçiliğinden fuhuş pazarına kadar geniş bir yelpazede önemli bir sorun olarak her zaman kendini göstermiştir. Ancak, günümüz çağdaş toplumlarında bir taraftan çocuk işçiliğini önlemeye yönelik projelere ağırlık verilirken, diğer taraftan her alanda çocuk işçiliğinin gizli ya da açık bir şekilde artması, sorunun kaynağının doğru belirlenebilmesi, yasaların uygulanması sırasında karşılaşılan güçlükler ya da bazı politikaları uygulamak uğruna sorunun kaynağının göz ardı edilmesi gibi sorunları karşımıza çıkarmaktadır.

Özellikle 1960'larda kentlere göç eden kuşak, 1980'lerde yaşanan göçten farklı olarak, kente gelip gecekondu yapmış, kentsel işgücü pazarında düzenli bir iş bulabilmiş, bir anlamda görel olarak, *işçi aristokrasisi*¹'ni oluşturmuşken, genç kuşaklar ne kendi evlerinin sahibi ne de düzenli, güvenceli bir iş sahibi olabilecekleri bir kentsel işgücü pazarında bulunmakta, ne de yukarıya doğru toplumsal hareketliliğin en önemli ölçütü olan eğitim olanaklarından yeterince yararlanabilmektedirler. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi 1980 sonrası uygulanan yapısal uyum politikalarının getirdiği işgücü pazarındaki esnekleşme ve düzensizleşmedir. Sosyal güvenceden ve pazarlık gücünden yoksun, günübirlik işlerde çalışmak zorunda kalan işgücünün artmasının getirdiği en önemli sonuç, bu kuşağın çocuklarının eğitimlerini çok erken yaşlarda bırakmak zorunda kalarak eve gelir getirme zorunluluğu taşımaları, eğitimden beklentilerinin gittikçe düşmesi, çalışma koşulları ne olursa olsun çalışmaya hazır bir kentsel işgücünün ortaya çıkmış olması ve bu sürecin genç kuşaklar için aşağıya doğru bir toplumsal hareketlilik anlamı taşımasıdır. Diğer bir deyişle, 1980'lerle birlikte kente göç edenler ve onların çocukları olan genç kuşaklar, önceki kuşaklara göre yoksulluğu daha şiddetli yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Bu sürecin en önemli etkilerinden biri ise, aileler tarafından çocuğun ekonomik yararının² ön plana çıkarılması ve buna bağlı olarak zaten var olan çocuk işçiliğinde meydana gelen artış olmaktadır.

Bu çalışmada çocuk çalıştırılmasının çocuklar üzerindeki etkileri dört ana başlık altında ele alınmaya çalışılacaktır. İlk olarak, çocukların örgün eğitim olanaklarından yararlanamamasının kısa ve uzun vadede getirdiği sonuçlar üzerinde durulacak bu bağlamda fırsat eşitliği, toplumsal dışlanma, meritokrasi gibi kavramlar çerçevesinde konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır. İkinci olarak, işin kendisinden kaynaklanan nedenlerle zarara, en basit anlatımıyla istismara uğrayan ve bunun izlerini yaşam boyu taşımak zorunda kalan çocukların çalışma koşulları, bunun yol açtığı fiziksel ve duygusal yıkımlar üzerinde durulacaktır. Bir diğer alt başlığı ise, çalışmanın çocuğun kişilik ve sosyal gelişim sürecine etkileri oluşturacaktır. Son olarak, yine oldukça önemli bir konu olan yasalar ve yasaların

¹ Lloyd, P. A Third World Proletariat?, George Allen & Unwin Pub. London, 1984.

² Kağıtçıbaşı, Ç. *The Changing Value of Children in Turkey*, Number 60-E, Current Studies on the Value of Children., 1982.

uygulanmasından doğan güçlüklerin çalışan çocuklar üzerine olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, çocuk çalıştırılmasının etkileri analiz edilmeden önce, özellikle 1980'lerle birlikte uygulamaya konulan ve yoksulluğun artmasında ve daha şiddetli yaşanmasında önemli bir rol oynayan yapısal uyum politikalarının çalışanlar üzerinde yarattığı etkiler ele alınacaktır.

1980'lerle Birlikte Kentsel İşgücü Pazarında Meydana Gelen Değişiklikler:

Özellikle 1980'lerle birlikte, neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmaya konulmasıyla, sosyal devlet anlayışı ve ekonomide devlet korumacılığı hızla aşınmaya başlamış, uluslar arası rekabetin getirdiği koşullar tüm ülkelerde işgücü pazarında ciddi dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Neoliberal ekonomi politikaların işgücü pazarına en önemli etkileri özelleştirmeler, kayıt dışı işgücünün artması, taşeronlaşma, esnek ve yarı-zamanlı çalışma, diğer bir deyişle geçici işçi statüsünde çalışanlarda artış, iş güvencesinin azalması ya da ortadan kalkması ve bunlara bağlı olarak ücretlerde düşmeler, çalışanların örgütlenme olanaklarının önemli ölçüde ellerinden alınması, çalışma koşullarının işçilerin sağlığı, sosyal hakları gözetenmeden tek güç olarak kalan işveren tarafından keyfi olarak belirlenmesi gibi özelliklerle kendini göstermeye başlamıştır. Castells ve Henderson bu yeni dönemi, taşeronlaşma, üretimin merkezilikten çıkması yoluyla enformel sektörden büyük şirketlere değer aktarımı yoluyla işgücü sömürsünün artışı olarak adlandırmışlardır.³ Bu süreç, geçici statüye aktarılan işgücünün, işveren tarafından sadece *yedek işgücü deposu* olarak kullanılmasını değil, aynı zamanda *grev kırıcı bir güç* halini alarak, düzenli ve tam zamanlı işgücünün, geçici statüye aktarma tehdidiyle, pazarlık güçlerini de kıran bir etki yaratmıştır.⁴ Bunlara ek olarak, işgücünde meydana gelen bu parçalanma işçi sınıfı açısından sınıf bilincinin oluşup gelişmesinde önemli bir engel olarak da ortaya çıkmaktadır.⁵

1980'lerde meydana gelen bu ekonomik dönüşümün diğer bir boyutu ise, uluslar arası ilişkiler açısından getirdiği yeni uluslar arası işbölümü olmuştur. Bu yeni uluslar arası işbölümünün gelişimiyle birlikte, her gün daha fazla şirketin işgücünün ucuz, bol ve iyi disipline edildiği yerlerde üretim alanları oluşturdukları görülmektedir.⁶ İşgücü pazarında meydana gelen bu esnekleşme ve düzensizleşme tüm dünyada etkili olmakla birlikte özellikle geri kalmış ülkelerde ve bu ülkelerdeki düşük nitelikli ve niteliksiz işgücü üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

³ Castells, M. ve Henderson, J. 'Techno-economic Restructuring, Socio-political Process and Spatial Transformation: a Global Perspective', *Restructuring and Territorial Development*, içinde, ed. J. Handerson, ve M.Castells, Global Sage Pub. London, 1987, s.2.

⁴ Bromley, R. ve Gerry, C. 'Who Are The Casual Poor?', *Casual Work and Poverty in Third World Cities*, içinde, ed. R.Bromley ve C.Gerry, John Wiley&Sons Pub. New York, 1979, S.9

⁵ Roberts, B. *Cities of Peasants*, Edward Arnold Pub, London, 1978.

⁶ Frobel, R.C. 'Capital Factory and the Dynamics of Global Restructuring', *Global Restructuring and Territorial Development*, içinde, ed. J. Handerson, and M.Castells, Sage Pub. London, 1987. ss. .20-21.

Bu dönüşüm Castells'e göre kişilerin görel olarak düzenli ve sürekli bir işe ulaşabilme olanaklarından dışlanmaları ya da diğer bir deyişle, çalışma haklarından mahrum bırakılmaları anlamına gelmektedir.⁷

Araştırma Yöntemi:

Bu araştırma kapsamında, İstanbul ve Gaziantep illerinde toplam 200 haneyi içeren anket, derinlemesine görüşmeler ve odak grup teknikleri kullanılarak, hanede yaşayanların meslekleri, yaptıkları işler, çalışma koşulları, göç örüntüleri, tüketim kalıpları, aile içi ilişkiler, kadının ve çocuğun konumu, toplumsal ilişki özellikleri hakkında veriler toplanmıştır. Yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşüme koşut olarak, özellikle 1980 meydana gelen ve küreselleşmenin bir sonucu olarak tüm dünya ülkelerini derinden etkileyen, işgücü piyasalarında meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklerin işgücü üzerinde yarattığı etkilerin göz önüne koyulabilmesi amacıyla, bu dönüşümden en çok etkilenen çalışan niteliksiz işgücü üzerinden örneklem seçilmiştir. Ayrıca, bu çalışma kapsamında, 6-24 yaş arası, çocuk ve genç işçi tanımı kapsamındaki, 31 çocuk ve genç ile anket ve derinlemesine görüşmeler yapılarak, bu gençlerin ekonomik ve sosyal olanaklarından yararlanma fırsatları incelenmiş ve toplumsal hareketlilik şansları üzerine veriler elde edilmiştir.

Çalışan Çocukların Toplumsal Hareketlilik Şansları ve Eğitim Olanakları:

Sosyolojik anlamda, en yalın tanımıyla toplumsal hareketlilik, kişi ya da grupların ekonomik, sosyal ve politik pozisyonlarındaki önemli değişiklikleri ifade eder.⁸ Bu çalışma için ise toplumsal hareketliliğin üzerinde durulması gereken önemi, genç kuşakların toplumsal hareketlilik dinamiklerini ele alırken, bu sürecin ana-babalarının toplumsal statülerine ne kadar bağımlı kaldığı üzerine olacaktır. Diğer bir deyişle, toplumsal hareketliliğin, fırsat eşitliği ve toplumsal adalet kavramlarını da ilgilendiren yönü, kişilerin toplumsal hareketlilik şanslarının ve toplumsal pozisyonlarının ailelerinden getirdikleri sosyal ya da ekonomik mirasa bağımlı olmaktan çok adil ve rasyonel kurallar çerçevesindeki bir yarış sonucu belirlenip belirlenmediğidir. Young, kişilerin toplumsal pozisyonları elde etmelerinde, adam kayırma, rüşvet ya da doğuştan getirilen ayrıcalıklar yerine zeka ve çalışmaktan, emek sarfetmekten ortaya çıkan yetenek üzerinde durur ve yeterliliği (meritokrasi) bu şekilde tanımlar.⁹ Bu anlamda, günümüz modern

⁷ Castells, M. (2000); *End of Millennium: The Information Age*, Vol. III., Blackwell Pub. USA, 2000.

⁸ Parkin, F. *Class Inequality and Political Order*, Paladin Pub. Great Britain, 1973. , Miller, S.M. 'The Concept and Measurement of Mobility', *Social Mobility* içinde, ed. A.P.M. Coxon and C.L.Jones, Penguin Education: England, 1975. ; Goldthorpe, J.H. 'Introduction: Social Mobility and Social Interests', *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, içinde, ed. J.H. Goldthorpe, Clarendon Press: Oxford, 1987. ; Crompton, R. *Class and Stratification*, Polity Press, Cambridge, 1993.

⁹ Young, M. *The Rise of the Meritocracy*, Transaction Pub. London, 1994. ss. xiii-xiv.

toplumlarında toplumsal hareketlilik şansını belirleyen en önemli etken kişilerin eğitim düzeyi olmaktadır. Eğitim, kişilerin belirli bilgi, yetenek ve donanım kazanması, kişisel kapasitelerini geliştirmesi ve bu sürecin sonucu olarak verimli ve üretken bir birey olarak topluma katkı sağlamasını amaçlar. Diğer bir deyişle, kişilerin mesleki pozisyonları ve toplumsal statülerini belirlemede yeterlilik ilkesi dahilinde kişilerin bilgi, beceri ve yetenekleri ön plana çıkar. Ancak, tam da bu çalışma açısından önemli nokta, kişilerin bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirme süreçleri, yani, eğitim olanaklarına ulaşabilme koşullarının önemli eşitsizlikler gösterdiği yerde, bu olanaklara ulaşamayanlar için yukarıya doğru toplumsal hareketlilik şansından söz etmenin oldukça güç olduğudur. Buna bir de aile ve çevre koşullarının dezavantajlı sosyo-kültürel mirası eklendiğinde, kişilerin yeteneklerini geliştirmeleri bir tarafa, var olan yeteneklerinin farkına varma, bilgi ve beceri edinme şansları bile azalmaktadır. Turner'a göre, şartlarda eşitliğin olmadığı ya da diğer ifade ile, şartlarda eşitsizliğin en aza indirilemediği bir toplumda fırsat eşitliğinin anlamlı bir içeriğe sahip olması beklenemez. Toplumda ailelerin çocuklarına devrettikleri dezavantajlar ya da eşitsizlikler kişilerin yarışa başlama noktalarını önemli ölçüde değiştirdiği gibi, yarış sırasındaki engelleri de değiştirmektedir.¹⁰ Joseph, bu sosyolojik olguyu *kısır döngü* olarak adlandırmakta ve ailenin çocuğa sunduğu ekonomik olanaklardan, eğitim düzeyine, çocuğun yetiştiği sosyal çevreden, başarı için yetersiz motivasyona ve var olan koşulların olduğu gibi kabullenildiği kaderci bir kişilik gelişimine kadar, yoksulluğun yeniden üretiminde fırsat eşitliğini çok önemli bir etken olarak vurgulamaktadır.¹¹ Kişilerin toplumsal hareketlilik şansını elde edebilmelerinde karşılarına çıkan tüm bu engeller toplumsal adalet kavramını ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal adalet kavramı, kişilerin ya da ailelerinin sosyal statüsü, mesleği, geliri, etnik kökeni, dini inancı ya da benzeri sosyal, ekonomik ve kültürel mirası ne olursa olsun, toplumdaki hak ve yararların ulaşılabilirliğinde eşit şansa sahip olmalarını ifade eder.¹² Bu bağlamda, kişilerin elverişli yaşam koşullarında yaşayamamaları, eğitim olanaklarında yararlanamamaları, kendilerini geliştirip gerçekleştirebilecekleri işler yerine her koşulda çalışmaya razı olmak zorunda kalmaları, sosyal adaletin gerçekleşmesinin önünde son derece önemli engeller olarak durmaktadır.

Bu çerçevede araştırma verilerine baktığımızda, çocuk ve gençlerin eğitim düzeyi ile anne-babalarının eğitim düzeyleri arasında önemli koşutluklar olduğu görülmektedir. Örneklem kapsamındaki çocuk ve gençlerin, babalarının %23'ü okur-yazar değilken, bu oran annelerinde yükselerek %56'e çıkmaktadır; ilkokul mezunu babaların oranı %47, annelerin oranı ise burada %31'e düşmektedir. Çocuk ve gençlerin eğitim durumu yoksulluğun genç kuşaklar için yeniden üretilmesine ilişkin en önemli ipuçlarını verecek nitelikte olup, okul çağında olduğu halde çocuk ve gençlerin %24'ü okumaz-yazmaz durumdadırlar,

¹⁰ Turner, B. Equality, Tavistock Pub. London ve New York.1986. s. 35.

¹¹ Alcock, P. Understanding Poverty, Macmillan. London, 1997.

¹² http://en.wikipedia.org/wiki/Social_justice, e.t. 21.08.2007.

buna %12 ile ilkököl terk oranı da eklendiğinde çocukların önemli bir kısmının sadece temel okuma-yazma olanaklarından bile yararlanamadıkları ortaya çıkmaktadır. Üstelik, öğrencilerin okula devamları ve derse ilgileri konusunda da önemli eksiklikler bulunmakta ve sadece çocukların değil ailelerinin de eğitimden beklentilerinin düşük olması nedeniyle eğitimin kalitesinin oldukça düştüğü, tam anlamıyla okur-yazar olmadıkları halde pek çok öğrencinin ilköğretim mezunu olabildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle ilköğretim mezunu sayılan çocukların eğitimlerinin kalitesi bile ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi, çocuğun çalışabildiği en erken yaşta, yapabileceği herhangi bir işle, ailesi tarafından eve ekonomik katkısının beklenmesidir. Diğer önemli bir nedeni ise, örgün eğitim olanaklarından çocuklarının bir meslek sahibi olabilecek kadar uzun süreli yararlanmalarının, ailenin ekonomik koşullarını göz önünde bulundurarak olanaksızlığını öngörmeleri, ve bu anlamda çocuğun eğitimine giden her kuruşun boşa harcanmış ve evin acil ekonomik ihtiyaçlarından fedakarlık edilmiş gider olarak algılanmasıdır. Bu konuda en anlamlı örnek çocuk ve gençlere “çalışmak okul başarınızı nasıl etkiliyor?” sorusuna, “daha az para kazanmamıza neden oluyor” karşılığı almak olmuştur. Bu yanıt da gösteriyor ki, çocuklar için birincil amaç eğitimin sürdürülebilmesi değil, para kazanabilmektir. Bu bağlamda, ailelerin çocuğun okul başarısı ile ilgili bilgileri son derece sınırlı olmakta, çocuğun ders notlarının yüksek ya da düşük olması çocuğun zekasının *normal* ya da *anormal* olarak nitelendirilmesine yol açmakta, başarısız çocuklar için *kafası almıyor*, *tembel*, *zekası kıt* gibi etiketlemelerle çocuğun okul başarısızlığının nedenleri ifade edilmektedir. Çocuğun okul başarısızlığını, çocuğun tembelliği ya da kapasite eksikliği diğer bir deyişle motivasyon eksikliği ya da zeka sorunu olarak ifade eden ailelerin oranı %60’dır. Ekonomik güçlükler ve çocuğun çalışmak için uygun ortam bulamamasına işaret eden ailelerin oranı ise sadece %19’dur. 34 yaşında, okumaz-yazmaz bir babanın ifade ettiğini gibi:

“... ne çocuk okumaya istekli ne de evde ona uygun şartlar var, pamuktan yeni geldik, okullar açılalı iki ayı geçti bir haftadır okula gidiyor...”

Bu ifade de görüldüğü gibi, çocukların sadece bireysel olarak para getiren bir işte çalışmaları yanında, aileleriyle birlikte yaptıkları mevsimlik tarım işçiliği, özellikle kent yoksulluğu açısından diğer önemli bir sorunu oluşturmakta ve ailenin tarlada olduğu bahar başından kış aylarının başlangıcına kadar çocukların okuldan uzak kalmalarına, dolayısıyla okula gidebildikleri sadece birkaç ayda da okula sadece psikolojik uyum değil aynı zamanda derslere yıl ortasından başlayıp okullar tatil olmadan bırakma nedeniyle akademik uyum güçlükleri çekmelerine neden olmaktadır. Diğer taraftan, ailelerin okul ile iletişimleri neredeyse yok denecek düzeydedir ve çocuklardan beklenen başarı ölçütü okuma-yazma öğrenmeleriyle sınırlı kalmaktadır. Çocukların okul başarılarına bağlı olarak, *zeki*, *geri zekalı* ya da *normal*, *anormal* olarak nitelendirilmeleri çocukların benlik algılarını ve öz-saygılarını önemli ölçüde etkileyen, sadece okula gitme ve okul başarısı konusunda yarattığı isteksizlik değil fakat aynı zamanda herhangi

başka bir konuda başarılı olma anlamında çocukların cesaretlerini kırmakta ve kendilerini değersiz ve işe yaramaz olarak hissetmelerine neden olabilmektedir. Bunlara ek olarak, ailenin sosyo-kültürel düzeyi çocuğun okul başarısını önemli ölçüde etkileyebilecek koşullarda olabilmektedir. Otoriter aile reisi karakterinin çocuğun ve gencin merak ve kendini geliştirici yönlerini törpüleyici etkisinin yanında, çocuğun akademik gelişimine katkı sağlayacak, aile içinde konuşulan konulardan, anne-babanın kelime dağarcığına, çocuğun başarılarını ödüllendirip teşvik edecek, başarısızlıkları karşısında yol gösterici ve cesaret verici tavır ve davranışları çoğu kez bulamayan çocuk ya da gencin okul başarısı ve toplumsal uyumu önemli ölçüde sorunlarla karşılaşabilmekte, sosyo-kültürel düzeyi yüksek bir ailenin çocuğuna göre okuldaki akademik başarı şansı önemli ölçüde engellenebilmektedir. Buna bir de, yoksulluğun kentin izole mahallelerinde, kentsel yaşam olanaklarından uzak, benzer koşullarda yaşayan ve bu nedenle benzer sosyo-kültürel yapının sürekli yeniden üretildiği, taze kanın mahalleye girmeye şansının hemen hemen hiç olmadığı yerlerde yaşandığı düşünüldüğünde, çocukların ve gençlerin kendilerini bir kısır döngünün içinde bulmaları kaçınılmaz olmaktadır.

Aileden gelen ve genç kuşakların yukarıya doğru toplumsal hareketlilik şanslarını önemli ölçüde engelleyen bu dezavantajlı mirasın yanında, eğitim sisteminin sunduğu olanaklarla sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerin çocuklarının başarılarını pekiştirirken, sosyo-ekonomik düzeyi düşük ailelerin çocuklarının da başarıları önünde adeta engelleyici uygulamaları yoksulluğun yeniden üretiminde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet okullarının yoksul mahallelerdeki ders araç gereçlerinden, öğretmen sayısına, okulun fiziki koşullarına kadar eğitimin kalitesi, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek semtlere göre ciddi farklılıklar göstermektedir. Ayrıca, devlet ya da özel kurumların *başarılı* öğrencilere verdiği çeşitli burslar, *başarısız* öğrencilerin başarısızlık nedenlerini adeta görmezden gelmek anlamını taşımakta, başarısızlık nedenlerini ortadan kaldırmak, eğitimin kalitesini yükselterek birkaç başarılı öğrenciyi olumsuz eğitim koşullarında çekip almak yerine, tüm öğrenciler için daha olumlu koşullar yaratma çabalarına engel olmakta ve bu öğrencilere deyim yerindeyse *zihinsel engelli* muamelesi yapılmaktadır.

Kentsel İşgücü Pazarında Meydana Gelen Esnekleşme, Düzensizleşme ve Genç Kuşakların Çalışma Koşulları:

Kayıt dışı sektörde, çalışan genç kuşak yoksulların çalışma koşulları ve bu koşulların değiştirilmesinde neler yapılabileceğine ilişkin kendi ifadeleri tam da kayıt dışılığın kontrolsüz ve korumasızlığını “yapabileceğimiz hiçbir şey yok” ifadesiyle özetlemektedir. Genç kuşakların karşı karşıya kaldıkları, işveren tarafından keyfi, tek taraflı ve denetimden uzak olarak belirlenen çalışma koşulları, devlet politikalarıyla desteklenen özelleştirme, esnek çalışma, stajyer ya da çırak çalıştırılması gibi adlar verilerek uygulanmaktadır. Kaçınılmaz olarak bu yeni ekonomi politik uygulamanın adını verdiği yapısal uyum programı 1980 öncesinde

de var olan kayıt dışılık ve işverenin keyfi kurallar getirmesi karşısında çalışanın çaresizliğinin kullanılmasını ve çocuk emeğinin sömürsünü kolaylaştırmış ve böylece yoksulluğun şiddetlenerek devamına uygun bir zemin hazırlamıştır.

Çocukların geleceğe ilişkin düşük toplumsal statü, zorlu ekonomik yaşam koşullarını, diğer bir deyişle yoksulluğu getiren erken yaşta çalışmaya başlama, ailelerin eğitim ya da sosyo-kültürel düzeyi ne kadar düşük olursa olsun gönüllü bir şekilde tercih etmekten çok zorunlu olarak seçtikleri bir ayakta kalma stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailelerin bu kararı almasında, ailenin mal varlığı, istihdam ve eğitim durumu, eğitim olanaklarına ulaşılabilirlik ile eğitimin aile için maliyeti, toplumsal değerler önemli rol oynamakta iken, işletme için, teknoloji, işçi maliyeti, ürün tipi, piyasa, hükümet yaptırımları gibi etkenler karar alma sürecinde etkili olmaktadır.¹³

İşverenler tarafından çocuk işgücü kullanımının en avantajlı yönleri, işçi maliyetlerinin düşük olması, örgütlenme ve sendikal haklar talep etmemeleri, işten çıkarılmalarının yetişkin işçilere göre çok daha kolay olması gibi etkenler sıralanmakla birlikte, bu araştırmanın verileri ortaya koymuştur ki, günümüz kayıt dışı ekonomisinde işveren için aynı avantajlı durum yetişkinler için de geçerlidir. Dışarıda her zaman aynı ya da daha düşük ücrete çalışmaya hazır işçi yığınlarının hazır beklemesi ve denetimlerin yetersizliği ya da pek çok aksaklıkların göz ardı edilmesi, işverenin çalışma koşullarını tek taraflı ve keyfi olarak uygulamaya koyabilmesindeki en önemli etkenlerdendir. Bu koşullarda, hane reislerinin haneye düzenli gelir getirme olanaklarının azaldığı ya da ortadan kalktığı, istatistiklere çok azı geçen iş kazaları nedeniyle kısa/uzun süreli ya da kalıcı sakatlanmaların meydana geldiği durumlar, çocuk işgücünün ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerdir.

Yoksulluk, çocuk işgücünün ortaya çıkmasında en önemli unsurken, yoksulluğun şiddeti ve ailenin eğitim düzeyi de çocuğun yaptığı işi belirlemekte en temel unsuru oluşturmaktadır. Bu açıdan sokakta ya da sanayide çalışan çocukların ailelerinin yoksulluğa dayanabilirliği ya da diğer bir deyişle evde çocuğun getireceği paraya ne kadar acil ihtiyaç olduğu önem taşımaktadır. Sanayide çalışan çocukların ailelerinin beklentileri, çocuklarının getirdikleri para kadar, gelecekte bir meslek sahibi olabilme umudu iken ve bu nedenle sokakta çalışan bir çocuğun neredeyse bir günlük kazancını haftalık olarak alırken, sokakta çalışan çocukların ailelerinin çocuklarından tek beklentileri akşam getirecekleri para olmakta ve sokakta yapılan işlerle çocuklar geleceğe tümüyle hazırlıksız yakalanma durumuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Sokakta çalışan çocuklara oranla, sanayide çalışan çocukların meslek öğrenme ve gelecekte nitelikli bir işgücü olma şansları daha fazla gibi görünse de her iki çalışma alanı da kendi içinde çocuklara uzun ve kısa vadede zarar veren ciddi riskler içermektedir.

¹³ Bequle A. Boyden, J. Çocuk İstihdamıyla Mücadele, ILO, ÇSGB. Ankara, 1995.

Genç kuşakların toplumsal hareketlilik şanslarını engelleyen ve yoksulluğun yeni kuşaklar için devamına neden olan çocuk işgücünün kullanımı, çocukları sadece eğitim olanaklarından mahrum bırakmamakta aynı zamanda ağır çalışma koşulları fiziksel ve psikolojik hastalıklara, zihinsel gelişimlerini ve sosyalleşme süreçlerinin uygun ortamlarda sürdürmelerinin engellenmesine ve yaşamları süresince benlik algılarını ve benlik saygılarını olumsuz etkileyecek olan kendilerini *çocuk* olarak bile göremeden yetişkin olmalarına neden olmaktadır. Çalışma koşulları açısından çocuk işgücüne baktığımızda neredeyse ellerinin herhangi bir işi tutabileceği yaştan itibaren ücretsiz aile işçisi olarak tarlalarda ya da sokaklarda ilk işlerine başladıkları görülmektedir. 19 yaşında bir inşaat işçisinin belirttiği gibi:

“... bizim hayatımızda işe başlamanın yaşı yoktur, 3 yaşında bir çocuktan bile elinden ne iş gelirse yapması beklenir, ailemizle birlikte sebze bahçelerinde, pamuk tarlalarında gözümüzü açarız bizler...”

En yaygın olarak çalıştıkları iş kolları halı, kumaş gibi dokuma, konfeksiyon atölyeleri, un, mercimek fabrikası gibi yerlerde üretim ya da taşımacılık, otomotiv sanayi ve mevsimlik tarım işçiliği olarak yer almaktadır. Gençlerin %85'i ağır çalışma koşulları altında çalışmak zorunda kaldıklarını, bu koşulların işveren tarafından keyfi olarak belirlendiğini ve ücretlerini düzenli olarak alamadıklarını ifade etmişlerdir. Buna bağlı olarak, %91'i işlerinden memnun olmadıkları gibi gelecekte daha iyi bir iş umudu da taşımadıklarını belirtmişlerdir. Bu alanlarda çalışan genç kuşak yoksullar, gelecekte işgücü pazarı için kendilerine herhangi bir nitelik kazandıracak bir işte çalışmak şöyle dursun, fiziksel açıdan kalıcı sakatlık, hastalık risklerinin oldukça yüksek olduğu koşullarda çalışmak zorunda kalmaktadırlar. En sık görülen iş kazaları ve hastalıkları, kol, bacak, parmaklar gibi uzuv kayıpları, ağır yük altında kalmaktan meydana gelen sakatlıklar, dişlerinin kırılması, vücutta yanık ve yaralar, solunum yolu hastalıklarından bronşit, astım, bulaşıcı hastalıklardan verem, tifo, tifus, veba gibi hastalıklar sayılabilir. Ağır çalışma koşullarına karşın, ücretlerini düzenli alamamak, gençleri sürekli yeni iş arayışına sevk etse de son derece düşük eğitim ve nitelikte bu iş arayışı benzer koşullarda sadece ücretini alabilme umuduyla bir kısır döngüye dönüşmüş durumdadır. 19 yaşında İstanbul'da yaşayan bir konfeksiyon işçisinin ifadesi gibi:

“ insan eğitilmiş olsa onu hiçbir şey etkilemez, biz cahil olduğumuz için işsizliğe dayanamıyoruz, yoksul olduğumuz için patronlar istedikleri gibi kullanıyorlar bizi. Devlet bizim ne halde olduğumuzu bilmiyor bile, bizim de devletten haberimiz yok, sigortasız çalışıyoruz, yapabileceğimiz hiçbir şey yok...”

22 yaşında, ilkokul mezunu bir dokuma işçisinin çocukluktan itibaren maruz kaldıkları çalışma koşullarına ilişkin anlattıkları ise yoksulluğun çaresizliğini ve devam eden kısır döngüyü anlatmaktadır:

“Sekiz yaşında halı dokumaya girdim...Ben çocukken, makinenin başında gece uykum geldiğinde hep annemin sesini duyardım, “oğlum uyuma, ellerini makineye kaptırırısın” diye ve birden uyanırdım. Çok çocuk bu makinelerin başında ölmüştür, ağabeyim bir parmağını kaybetti, her işçini en az bir parmağı yoktur bu işte...15-25 yaş arası en verimli zamanıdır ondan sonra çöker insanlar, 12 saat ayakta çalışmak zorundadır... insanlar sakat kalıyor, çekip köyüne gidiyorlar...”

18 yaşında ilkokul terk bir dokuma işçisi yoksulların çalışma koşullarını anlatırken, sadece iş kazaları riski değil, fiziksel anlamda çalışma ortamında insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini de ortaya koymaktadır:

“Sabah altıdan akşam altıya kadar sürekli ayakta çalışıyorum. Halı tozları olduğu gibi boğazımızda, atölye çok nemli, bir de yağmur yağdığı zaman her taraf su içinde kalıyor, fareler içeride cirit atıyorlar, yemeklerimizi yiyorlar, tifoya yakalanıyoruz, hela suyu içme suyuna karıştırıyor, kendi evinden getirdiği suyu patron tahlil ettirip işyerindeki su diye onay alıyor. Müfettişler geliyorlar, patron bizi kahveye gönderiyor, koca işyerinde beş tane sigortalı işçi kalıyor, müfettiş hiçbir şey yapmadan gidiyor, onlar da biliyorlar bu kadar büyük bir işyerinin beş işçiyle dönmediğini... 10 yaşındaydım, biz 6 kardeşтик, bizde kızları çalıştırmazlar, tek erkekler çalışır, öbür kardeşlerim daha ufaktı, halıda çalıştım, ellerim böyle yetmezdi, sandalyeyi ayağımın altına alırdım o şekil çalışırdım, oradan ayrıldım başka yere gittim başka yerde de iki üç sene kaldım, o şekil bu yaşa kadar geldik...”

Bu bağlamda, çalışan çocuk ve gençlerin, “gelecekte ne olmak istiyorsunuz?” sorusuna verdikleri yanıt içinde yaşadıkları koşullara koşut olarak genel bir umutsuzluk içermekte ve “gelecekte bir şey olmam mümkün değil” şeklinde ifadesini bulmaktadır. Görüşmecilerin %60’ından fazlası gelecekte ne iş olursa çalışacaklarını belirterek geleceğe ilişkin bir anlamda, umutsuzluk ve çaresizliklerini belirtmişlerdir. Çocuk ve gençlerin çalışmaya ilişkin algıları açısından oldukça tehlikeli bir başka veri ise, görüşmecilerin çalışarak zengin olunamayacağı ya da rahat yaşamının olanaklı olmadığına ilişkin düşünceleridir. 13 yaşında, araba tamir atölyesinde çalışan bir çocuk, zengin insanların yoksulların sırtından geçindiklerini düşünmekte ve bunu şu şeklide ifade etmektedir:

“ zengin insan bizim paralarımızla eğleniyorlar, kendi paralarınımış gibi bizim paralarımızla tabak kırarak eğleniyorlar... hiç kimse çalışarak zengin olamaz ya hırsızlık yapacaksın ya da piyangodan para çıkacak...”

Geleceğe ilişkin bu umutsuzluk ifadelerinin yanında, görüşmecilerin yaklaşık %30’u gelecekte bir mesleğe ilişkin nitelik kazanabilecekleri umudunu belirtmişlerdir. Ancak, görüşmecilerin hemen hemen tümü kendilerine bir nitelik kazandırabilecek ve gelecekte meslek sahibi olmalarını sağlayacak işlerden çok angarya işlerde ucuz işgücü olarak kullanılmakta ve ne yazık ki, geleceğin niteliksiz ne iş olsa yapacak yoksullarının çekirdeğini oluşturmaktadırlar.

Çalışma koşulları ve çocuk ve gençlerin toplumsal hareketlilik olanakları açısından, diğer önemli bir nokta ise, toplumsal ilişki ağlarının yakın akraba ve komşularla sınırlı olması ve iş bulmakta bu ilişki ağlarını kullanmak zorunda kalmalarıdır. Görüşmecilerden %45'i iş bulmakta akraba ya da komşularının yardımını gördüklerini belirtmişlerdir. İş bulmakta benzeri bir strateji de işçi kahvelerinde beklemek şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu oranlar bize kentlerdeki genç kuşakların da tıpkı bir önceki kuşak gibi kentsel işgücü piyasası için nitelsiz işgücünü oluşturduklarını, kentle bütünleşemediklerini ve enformel ilişki ağları ve kapalı bir çevrede tıkanıp kaldıklarını göstermektedir. Görüşmecilerden sadece %15'i ise, çocukluklarından beri aynı işte çırak olarak çalıştıklarını belirtmişlerdir, bu oran aynı zamanda geleceğe yönelik bir nitelik ve meslek sahibi olabilme umudu anlamına gelmektedir. Bu oranın bu kadar düşük olmasının en önemli nedeni çırak olarak çalışmanın sokakta çalışmaya göre kısa vadede getireceği gelirin oldukça düşük olmasıdır. Diğer bir deyişle ailelerin çocuklarının çırak olarak çalışmasına ekonomik olarak katlanamadıkları yerde, çocukların sokakta çalıştıklarını görmekteyiz. Bunun yanında bir diğer önemli etken ise, eğitimden beklentinin oldukça düşük olması ve neredeyse okuryazarlığın aileler tarafından eğitim için yeterli bir ölçüt haline gelmiş olmasıdır. Zaten çocukların okul başarıları için evin fiziksel koşulları, ailelerin eğitim düzeyi, hem okuyup hem çalışmak zorunda kalmaları nedeniyle düşük okula devam, dersler yerine çalışmanın birinci planda gelmesi gibi nedenler göz önüne alındığında, ilköğretimi bitirmiş çocuklarda bile akademik anlamda bir nitelik kazanmak şöyle dursun bazı çocuklarda ilköğretimi tamamlamasına karşın okuma-yazma güçlükleri görülmüştür. Okuma-yazması olmayan 27 yaşında bir kadının çocuğuna ilişkin eğitimden beklentisi oldukça açık bir şekilde bu olguyu dile getirmektedir:

“okur-yazar olsun, biraz bir şeyler öğrensin sonra da bir işe girsin. Biz okur-yazar değiliz, hiçbir şeyi okuyamıyoruz, bu nedenle çocuklarım okur-yazar olsunlar, 10 yaşına geldiklerinde konfeksiyon atölyesinde çalışmaya başlasınlar...”

Yoksulluğun büyük ölçüde eğitimden yararlanabilme ve nitelikli bir işgücü haline gelebilme ile aşılabileceği, ancak eğitim olanaklarından yararlanabilmenin de ciddi bir maliyetinin olduğu yerde, yoksulluğun neden sonuç ilişkisi birbiri içine girmekte ve yoksulluk kısır döngüsü devam edip gitmektedir. Eğitim olanaklarına ulaşabilme güçlüklerine koşut olarak, genç kuşakların kendilerini yetiştirmelerini sağlayacak kurs ya da çeşitli etkinliklere katılma fırsatlarının önü de kapalı kalmaktadır. Çocukluktan itibaren sadece günlük karın doyurma çabası, “kendinizi geliştirebileceğiniz bir kursa katıldınız mı?” soruna, kendiliğinden bir şaşkınlık ifadesiyle tepki göstermişlerdir. 24 yaşında bir inşaat işçisinin ifadesinde bu genel şaşkınlık yerini bulmaktadır:

“...kurs ne demek, kendimi bildim bile çalışıyorum...”

Çocuk ve gençlerin sokaklarda çalışmaları sadece nitelikli işgücü olarak yetişmelerini engellemekle kalmayıp, kişilik gelişimlerini de son derece olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, çocukların bu tür işler yerine erken yaşlarda çıraklık

eğitimine yönlendirilmeleri okulun uzun süreli eğitim maliyetlerini karşılayamayacak aileler için önemli bir fırsat olabilir. Ancak çıraklık eğitiminin etkin bir şekilde işleyebilmesi açısından çocukların ilköğretimi tamamlaması konusunda ailelere destek verilmeli, okula devam teşvik edilmelidir. Çünkü, çıraklık eğitimi aileler için uzun süreli bir ekonomik fedakarlık anlamı taşımaktadır ve bu nedenle, az çok kente tutunabilmiş, acil olarak çocuğun getireceği paraya muhtaç olmayan ailelerin ilgisini daha çok çekmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken konu, Çırakların, denetimsiz ve işverenin belirlediği keyfi koşullarda çalışmak zorunda kalmaları, daha açık bir ifade ile, çırak adı altında ucuz işgücü olarak kullanılmaları, ağır iş kazası riskiyle karşı karşıya kalmaları ve kayıtsız çalıştıkları için sigorta, iş kazası durumunda hak talep edememe hatta hakları konusunda bilgi sahibi olmamaları en önemli sorunlarından. Çıraklık eğitim merkezlerinin, hem işlerliğini arttırabilmek açısından hem ailelerin haberdar olabilmesi hem de pratikte kolay ulaşılabilir olması nedeniyle özellikle sosyo-ekonomik düzeyi düşük mahallelere yakın alanlarda kurulması çocukların nitelikli işgücünü olarak yetiştirmeleri konusunda etkin bir çözüm sağlayabilir. Ayrıca, eğitim merkezleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı işbirliği ile sıkı denetim altına alınıp, sokakta çalışıp ilerinin vasıfsız yoksullarını oluşturacak çocuklar bu merkezlere yönlendirilebilirler. Bu merkezlerin çalışma alanları, kız çocuklarına da uygun çıraklık eğitim merkezleri açarak kız çocuklarının da meslek sahibi olmaları teşvik edilebilir ve bu merkezlerin kentin yoksul yerleşim merkezlerinde açılması özellikle kız çocuk ailelerinin ikna edilebilirliğini kolaylaştırması açısından da fayda sağlayacak bir girişim olabilir. Çırakların ileriye yönelik en önemli hedefleri kendi işyerlerini açabilmek olduğundan, çıraklık merkezlerinde eğitim gören gençlere uzun vadeli krediler sağlanabilir.

Çalışan Genç Kuşaklar ve Psiko-Sosyal Gelişimleri:

Çocuğun eğitim düzeyini ve eğitim kalitesini belirlemekteki en önemli etkenlerden biri anne-babanın eğitim sürecinde kazanmış olduğu akademik bilgi ve donanım ise, bir diğeri, olaylar karşısında gösterdikleri davranış, tutum ve tavır biçimleri ve çocuklarıyla kurdukları iletişim biçimi olmaktadır. Tüm bu etkenler ise, çocukların fiziksel gelişim olanakları, zihinsel gelişimleri için çok önemli olan beslenme biçimleri, oyuncakları ve arkadaş gruplarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Eğitim düzeyi düşük ailelerde genellikle çocuğun yaptığı herhangi bir davranışın doğruluğu ya da yanlışlığı, neden-sonuç ilişkisi dahilinde bir mantık süzgeci içinde çocuğa açıklanmak yerine kesin bir aile otoritesi ile karşılanmakta ve otoriteye sorgusuz itaat istenmektedir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, çocukların merak, araştırma, soru sorma davranışlarının desteklendiği ailelerde, çocuklar daha başarılı, öz güvenli ve daha az kaygılı bir kişilik gelişimi gösterirken, katı ve sorgulanması olanaklı olamayan, sürekli ve kesin bir aile otoritesi ile yetişen çocuklarda düşük başarı, öz güven ve öz saygı sorunları ve yüksek kaygı

düzeyi belirlenmiştir.¹⁴ “Çocuklarınızla görüş ayrılığına düştüğünüz olur mu?” sorusuna ailelerin %80’inden fazlası, soruyu *tuhaf* ya da *anlamsız* buldukları şeklinde tepki göstererek yanıtlamışlardır. Bu bağlamda, 44 yaşında, okur-yazar bir babanın verdiği yanıt bu *anlamsızlığı* ifade etmektedir:

“Çocuğumla aramda herhangi bir konuda anlaşmazlık olması mümkün mü? Biz farklı düşüncelerde olacaktı da, neden dünyaya getirdik onları, mümkün değil!”

Diğer taraftan aynı soru çocuklara ve gençlere yöneltildiğinde, %70’i aileleriyle herhangi bir çatışma yaşamadıklarını, %30’luk bir grup ise, aileleriyle anlaşmazlık konularının babalarının annelerini dövdüğü ya da çalıştıkları halde ailelerinin kendilerine hiç harçlık vermedikleri ya da çok az verdikleri üzerine olmuştur.

Çocuğun ve gencin kişilik ve sosyal gelişimini etkileyen en önemli etkenlerden bir tanesi de çocuğun arkadaş çevresi ve yakın çevrede iletişim halinde bulunduğu diğer kişilerdir. Çocuk toplumsallaşma süreci içinde, aile ve yakın çevresindekilerle özdeşleşme yoluyla, doğal bir süreç içinde kendiliğinden, rol modellerinin davranışlarını taklit etme ve çevreden gelen onay ya da ceza tepkilerine göre pekiştirme ya da davranışın sönmesi ile yaşanan durumlar karşısında belirli davranış kodları oluşturur. Çocuk önce aidiyet grupları yoluyla, kişisel yetenekleri, becerileri, zevklerini değerlendirmeye, ailesinin sosyal statüsü, dini, mezhebi gibi özellikleri yoluyla kimliğini oluşturmaya başlar. Kimlik oluşturma süreci daha sonra çocuğun referans gruplarına doğru ilerler ve bu grup çocuğun ya da gencin mesleki, entelektüel, sosyal ve kültürel taleplerine göre biçimlenmesini sürdürür.¹⁵

Bu bağlamda, araştırma örneğine giren genç kuşakların içine doğdukları ve yetiştikleri sosyo-kültürel ortama baktığımızda, kent yaşamının olanaklarını getiren sosyo-kültürel zenginlikten ve çeşitlilikten oldukça uzak, deyim yerindeyse kentten izole edilmiş mahallelerde yaşama başladıklarını ve yaşamlarını sürdürdüklerini görmekteyiz. Bu anlamda anne-babalarından farklı bir sosyo-kültürel çevrede yaşadıkları söylenemez. Kentin diğer mahallerinde bulunma nedenleri hane reisleri için % 30 ile ya seyyar satıcılık ya inşaat işçiliği için çalışmaya gitme nedenleridir. Benzer şekilde, çocuk ya da gençlerin %18’i yaşadıkları kentin başka semtlerini hiç görmediklerini, diğer bir deyişle hiç mahallelerinden çıkmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak burada belirtmek gerekir ki, bu oran içinde, kentin başka bir yerde bulunma nedeni, önemli ölçüde hastane ya da yakın akraba ziyaretleri nedeniyle gerçekleşmektedir. Bu veri aynı zamanda, genç kuşaklar için boş zamanlarını değerlendirme etkinlikleri açısından da önemli ipuçları vermekte ve genç kent yoksullarının %75’i boş zamanlarını komşu

¹⁴ Hetherington E.M. ve Ross D. Parke, Child Psychology: A Contemporary Viewpoint, Mc Graw-Hill, Inc. New York, 1993.

¹⁵ Bilgin, N, Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu, Ege Yayıncılık. İzmir,1994.

ziyaretleri ya da ev işleri yaparak geçirdiklerini ifade etmektedirler. Burada belirtilmesi gerekir ki, yoksulluğun önemli boyutlarından biri olan kişinin kendini geliştirebileceği fırsat ve olanaklara ulaşabilirliği ise, bir diğeri, bu olanak ve fırsatlardan haberdar olup olmadığıdır. Bu anlamda, genç kuşakların anne babalarına sorulan, “çocuklarınızı kendilerini geliştirebilecekleri herhangi bir kurs ya da etkinliğe gönderiyor musunuz?” sorusuna, mezhepsel farklılığa dayalı olarak, aleviler “saz kursu mu?” suniler ise “Kuran kursu mu?” sorusuyla karşılık vermişlerdir. Çocuklarını bir kursa gönderebilen %1.5 lik oranı okulda çocuklara verilen halkoyunları kursu oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi, yoksulluğun ve olanaksızlıkların devamında, genç kuşaklar anne-babalarından daha iyi durumda değildir. Genç kuşakların hayattan beklentileri ve ihtiyaçları da doğal olarak yaşam koşulları, diğer bir değişle haberdar olabildikleri çerçevede oluşabilmektedir. İstanbul’da yaşayan 17 yaşında, çırak olarak çalışan bir erkek çocuğunun ifade ettiği gibi:

“bisikletim olsun isterdim, harçlığımı alıp gezmek isterdim, fakat evin ihtiyaçlarından hiçbir şey kalmıyor bana, haftalığımu olduğu gibi anneme veriyorum.”

Kayıt dışı, küçük atölyeler çoğunlukla yoksul mahallelerin içinde ya da etrafında yer almakta, bu da diğer etkenlerin yanında yoksulların fiziksel anlamda mahallelerinden çıkıp kenti tanımalarını engelleyen ve izolasyonu arttıran bir etken olmaktadır. Bu nedenle, genç kuşakların referans grupları büyük ölçüde kendi yaşam koşullarını paylaşan yoksullar olmakta, çok küçük ölçüde ise yaşadıkları kenti ve olanaklarını az çok görebildikleri televizyonlar olmaktadır. Ancak, televizyon ile gerçek yaşamın referans grubu oluşturma güçleri doğal olarak aynı olmamakta, en azından içeriğini bilmedikleri, sadece gördükleri imgelerle kenti kendilerine referans alabilmektedirler. Bunun doğal sonucu olarak, “sizinle aynı kentte yaşayan insanlarla aranızla farklılıklar görüyor musunuz?” sorusuna örneklemin %65’i “evet” yanıtını vermesine karşın, farklılıkların neler olduğu sorulduğunda hemen hemen “kıyafet farklılığı” karşılığında başka bir şey gelmemiş, sadece %16’sı sosyo-kültürel farklılıkların da olduğunu ifade etmişlerdir. Kentin olanaklarından yararlanamayan kapalı çevre içinde anne-babalarına benzer toplumsal ve kültürel değerlerin yeniden üretilmesi de kaçılmaz olmakta, bu da yoksulluğun kültürel anlamda yeniden üretiminde olumsuz bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlam da 19 yaşında ilkokul mezunu, tekstil atölyesinde çalışan bir gencin ifadesi bu süreci açıkça göstermektedir:

“...erken yaşta evlenmek istiyorum ve erkek çocuklarım olsun istiyorum. İlkokulu bitirince çalışmaya başlasın ve bana yardım etsin, eve katkısı olsun...”

Buna ek olarak, genç kuşakların eşlerini seçme ölçütleri arasında aynı mezhepten olmak %45 ile birinci, kendi köylüsü ya da aynı etnik kökene sahip olmak ise %35 ile ikinci ölçüt olarak ifade edilmiştir.

Genç kuşakların toplumsal hareketlilikleri anlamında belirtilen bütün bu olumsuz koşullara ek olarak, kız ve erkek çocuklar arasında, var olan kısıtlı olanaklar içinde dahi meydana gelen kadına dair eşitsiz toplumsal ve kültürel değerler, kişilik ve sosyal gelişim sürecinde kız çocuklarını ikinci kez mağdur durumda bırakmaktadır. Ailenin çocuklarına sunabildiği olanakların oldukça kısıtlı olduğu, hatta elinin iş tutabildiği en erken yaşta aileye ekonomik katkısının beklendiği çocuklar, daha önce de söz edildiği gibi, eğitim olanaklarından ya hiç yararlanamamakta, ya da çok kısıtlı ölçülerde yararlanabilmektedirler. Ancak, bu çok kısıtlı olanaklara karşın, görel olarak varolan kaynaklar harcanırken açık bir şekilde erkek çocuklar öncelik taşımakta, kız çocuklarına evde *misafir* gözüyle bakılmakta ve kız çocuğuna evin bütçesinden ayrılacak pay *boşa gitmiş* olarak görülmektedir. Ailelerin %83'ünde sadece erkeğin sözünün geçtiği, çocuğun cinsiyeti açısından %71'inin erkek çocuk tercih ettiği ve kadının söz hakkının olmadığı bir sosyal çevrede, kadının sadece ekonomik değil, sosyal, kültürel ve psikolojik yoksunluğunun da sürekli yeniden üretildiği ve kadının güçsüzleştirildiği bir ortam karşımıza çıkmaktadır. Erkek çocuğa verilen değer ve kadını ekonomik ve sosyal yaşamdan dışlayan nedenlerin başında erkek çocuğun aileye ekonomik katkısı birinci sırada gelmekte, buna ek olarak erkek çocuğun soyun devam açısından değeri vurgulanarak aile için bir *gurur kaynağı* olduğu belirtilmektedir. Kız çocuğuna ise, erken yaşta evlendirildiği için, *yabancı ve başkasına ait* olarak bakılmakta, deyim yerindeyse, başka bir aileye gidecek biri için *yatırım yapmak* yani okutmak boşa harcanmış kaynak olarak görülmekte ve bu bağlamda, kız çocukları mirastan da mahrum bırakılmaktadır. Bu da bize toplumsal değişimin ne kadar güç olduğunu, zorunlu eğitimi sekiz yıla çıkarmanın ya da kanunlarla mirasta kadın-erkek eşitliği sağlamanın geleneksel değerleri yıkabilmekte her zaman başarılı olamadığını göstermektedir. Kız çocuğunu toplumsal olarak aşağılayıcı, dışlayıcı ve hatta yok sayıcı geleneksel değerleri ifade eden bir görüşü 41 yaşında ilkokul terk bir babanın ifadesinde de görebiliyoruz:

“Kız çocuğu kavuna benzer, çabuk kokar, hemen evlendirilmeli, ama erkek çocuk benimle çalışıyor, mirasımı da o hak ediyor...”

Kız çocuklarına ait bu tür nitelendirmeler ve hatta kişiliklerini yok sayıcı tutum ve davranışlar, kadınları sadece ekonomik ve sosyal yaşamdan dışlamak ve kendi yaşamları üzerine karar verebilecek konumdan alıkoymakla kalmamakta, duygusal olarak hiçlik ve işe yaramazlık hislerine neden olmakta, erkeğin karşısında sadece soyun devamını sağlayan bir araç konumunda bırakılmaktadır. Kadın, eğitim, çalışma ya da kendini geliştirme haklarından, hatta doğuracağı çocuk sayısına bile karar vermektan tümüyle mahrum bırakıldığı sosyal çevrede, düşük benlik saygısı, düşük özgüven ile yaşadığı koşullara zorunlu boyun eğme durumunda kalmaktadır.

Yasalar ve Uygulanma Güçlükleri Genç Kuşakların Uğradıkları Zararlar:

Çalışma koşulları ele alınırken belirtildiği gibi, küçük atölye ve işyerlerinde niteliksiz işgücünü oluşturan genç kuşakların çalışma koşulları tümüyle işverenleri tarafından tek taraflı ve keyfi olarak belirlenmekte ve çalışanlar açlık ve işsizlik tehdidiyle çalışmaya devam etmektedirler. Bu konuda, yasaların yeterliğinden çok uygulanması ve yoksullukla mücadele biçimleri, çocuk işçiliğinin önlenmesinde önem kazanmaktadır. 4857 sayılı İş Kanun'un İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun çalıştırma süreleri ve yasaklar konusunu içeren 59. maddesine göre, "İlköğretim çağına olup da zorunlu temel öğretim kısımlarına devam etmeyenlerin resmi ve özel işyerlerinde veya her ne biçimde olursa olsun çalıştırmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılması yasaktır."¹⁶ Ancak uygulama ile yasaların örtüşmediği çok açık bir şekilde ortadadır. Araştırma örneğine giren genç kuşakların %24'ü okumaz-yazmaz durumda ve çalışmaktadırlar. Buna ek olarak aynı kanunun 71. maddesine göre "On beş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler. Çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar veremez."¹⁷ Bu noktada sorgulanması ve düzeltilmesi için çaba gösterilmesi gerek sorun yasalar değil, yasaların neden uygulanmadığı üzerine olmalıdır. Çocuklar 7-8 yaşlarında dokuma, konfeksiyon atölyelerinde, oto tamirhanelerinde çalışmaya başlıyorlar ve yukarıda çocukların gelişimi için sıralanan tüm olumsuz etkilere maruz kalıyorlarsa, yasalarda bu olumsuz etkilerin detaylı olarak ele alınması çok bir şey ifade etmiyor olsa gerektir. 10 yaşında İstanbul'da bir konfeksiyon atölyesinde çalışan kız çocuğunun anlattıkları, yasalarla çocukların maruz kaldıkları çalışma koşulları arasındaki uçurumun derinliğini ortaya koymaktadır:

"... bir sene gittim okula İstanbul'a geldim, çalışmaya başladım, hiç yazı bilmiyorum, okumayı da bilmiyorum. İlk işim iç çamaşırı işiydi, üç senedir orada çalışıyordum, hep beni dövüyorlardı, oradan çıktım.....yoruluyorum, bazen 10 kadar 9'a kadar çalışıyoruz, bazen sabah 8-akşam 8. Akşama kadar ayaktayım, belim ağrıyor...Külot yapıyoruz ya çok toz oluyor, hep ağzımız, toz oluyor, giriyoruz yıkıyoruz, bazen sular akıyor, midemize gidiyor, midemiz bulanıyor... bronşit oldum, hep nefesim daralıyor, bazen işten dışarıya çıkıyorum, diyorum patronuma "nefes alacağım..."".

15 yaşında halı fabrikasında çalışan bir çocuk, işverenin çalışma koşullarını nasıl keyfi bir şekilde belirleyebildiğini anlatırken, bir anlamda kendileri için çıkarılmış yasalardan ne kadar uzak olduklarını da göstermektedir.:

¹⁶ http://www.calisma.gov.tr/mevzuat/4857_is_kanunu.htm, 15.06.2007.

¹⁷ http://www.calisma.gov.tr/mevzuat/4857_is_kanunu.htm, 15.06.2007.

“Ben 9 yaşında dokumacılığa girdim, sabah yediden akşam yediye kadar çalışırız, akşam yedide bizi götürürler, gece bire ikiye kadar bize halı yükletirler, 50 kiloluk yükün altına giriyoruz, ondan sonra saat birde eve götürürler, sabah yedide işe başlarız, 17 saat çalışıyoruz... biz arkadaşı hastaneye götürdük, arkadaşın üstüne halı yığını düşmüş, patron da gelmiş “sakın ha, aman deme iş yaparken oldu” diyor...hastaneden sonra bu çocuk iki ay yerde yattı, işveren diyor, “nasıl olsa sigorta yok, beni şikayet de edemez,” işçi adam daima ezgindir, emekçi adam daima ezgindir...”

Çocukların ve gençlerin çalışma koşulları göz önüne alındığında ve çalışma ortamlarında tümüyle işverenin keyfiyetinde kayıtsız ve yasaların kendilerine uzanmadığı ya da uzanamadığı koşullarda, kaderlerine terkedilmiş bir halde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaları özellikle çalışma koşulları nedeniyle uğradıkları fiziksel ve ruhsal zararlar konusunda elimizde yeterli verinin de olmasını engellemektedir. Bu nedenle, iş kazaları nedeniyle ne kadar çocuk ya da gencin çalışamaz duruma geldikleri ve bu koşullarda yaşamlarını nasıl devam ettirdikleri ayrı bir araştırma konusu olacak kadar önemlidir. Yasaların uygulanamaması, kayıt dışı çalışmak zorunda kalan çocuk ve gençlerin çalışamaz duruma geldiklerinde, işverenin hiçbir yasal yaptırıma uğramadan, çalışanları adeta *bir hurda yığını* gibi kapının önüne koymasında herhangi güçlkle karşılaşmalarını da engellemektedir.

Sonuç:

1980'lerle birlikte uygulamaya konulan yapısal uyum politikalarının işgücü üzerindeki en önemli etkilerinden biri kentsel işgücü piyasasında meydana getirdiği esnekleşme ve düzensizleşme ile birlikte yaşanmıştır. Düzenli, sürekli olmayan ve sosyal güvenceden yoksun çalışma koşullarının en önemli sonucu yoksulluğun artması ve şiddetlenmesi ile kendini göstermiş ve 1980'lerde yaşanan bu süreçle özellikle kentlerdeki genç kuşaklar için yoksulluğun yeniden üretimi anlamına gelmiştir. Tüm dünyanın sorunu olan, ancak özellikle geri kalmış ülkelerde kendini önemli bir sosyal olgu olarak ortaya koyan çocuk işgücü, tüm önleyici çabalara karşın artış göstermiş, erken yaşlarda evin geçimini sağlamak ya da bütçeye katkıda bulunmak amacıyla değişik alanlarda çalışma hayatına atılmak zorunda kalmışlardır.

Eğitimi, mesleki nitelikleri, kişilik ve sosyal gelişimi ile hayata hazırlanma sürecini yaşamadan çalışmaya başlamak deyim yerindeyse hayata hazırlanamadan hayata atılmak zorunda kalmak, kısa ve uzun vadede çocuklar ve gençler üzerinde olumsuz etkileri geri döndürülemeyecek sonuçlar yaratmaktadır. Bu sonuçlardan en önemlileri, örgün eğitim ve bir meslek sahibi olma fırsatlarından yararlanamamak, bedensel sakatlıklar, sağlık sorunları ve psikolojik rahatsızlıklara maruz kalmak, kişilik gelişimi sorunları yaşamak olabilmektedir. Tüm bu etkenler bir arada yoksulluğun yeniden üretiminde belirleyici etkenler

olarak genç kuşakların toplumsal hareketlilik şanslarının önünü kapatmakta ya da son derece güçleştirmedir.

Kişilere toplumsal hareketlilik olanakları sunması açısından en önemli etkenlerden olan eğitim olanaklarından yararlanma şanslarına baktığımızda, genç kuşakların, ileride kentsel işgücü pazarında nitelikli birer birey olarak iş bulabilmelerine yardımcı olacak eğitim olanaklarına ulaşamadıkları görülmektedir. Dolayısıyla, halen yaptıkları işlerde ve gelecekte yetişkin bir birey olarak kentsel işgücü piyasasında niteliksiz, sosyal güvenceden yoksun, geçici ve düşük ücretli işler talep eder konumda yoksulluğun yeniden üretimine neden olarak yoksulluk kısır döngüsünün içinde kalma riskleri yüksek görünmektedir.

Bedensel ve ruhsal ciddi sağlık sorunlarına neden olabilecek yüksek risk altında çalışmak zorunda kaldıklarından dolayı, istatistiklere geçmeyen geçici ya da kalıcı bedensel hastalıklara, uzuv kayıplarına ve psikolojik çöküntülere uğramaktadırlar. Yaptıkları işlerin zihinsel ya da bedensel becerilerini geliştirmekten çok uzak olması, ileride nitelikli bir meslek sahibi olmalarını engellemenin yanında, rutin ve tekdüze işler yapmaları sonucu entelektüel gelişimleri, sorun çözme, araştırma, merak yetileri gelişmeden kaybolabilmekte, kendilerini değersiz, işe yaramaz hissetmelerine neden olabilmektedir. İş ilişkilerinin getirdiği, patron otoritesi, sorgulanamaz çalışma koşulları, çocuk ve gençlerde boyun eğme davranışının güçlenmesine, içe kapanmaya neden olabildiği gibi, gördükleri bu şiddetin dışa yansması olarak saldırgan davranışlar ve yaşadıkları dünyanın adaletli olmadığına dair kanılar geliştirmelerine neden olarak kişilik gelişimlerini sağlıklı sürdürmelerini engelleyebilecek niteliktedir.

Yasaların kendilerini korumaktan çok uzak olması ise üzerinde dikkatle durulması gereken bir diğer önemli konudur. Yasalar, iş kanunu çerçevesinde tüm konularda çocukları ve tüm çalışanları koruyan maddeler içermekle birlikte uygulamada çalışanların kendi kaderlerine terk edildikleri görülmektedir.

Sonuç olarak, zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılmasından iş yasalarında çocukları koruyan maddelere kadar, yapılan bu çalışma göstermiştir ki, yasaların çıkması kadar uygulanma güçlükleri de üzerinde önemle durulması gereken bir sorundur. Ülkemizde, zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkmasına karşın hiç okula gidememiş, iş yasalarıyla korundukları halde patronların insafına terk edilmiş, sokaklarda seyyar satıcılık yaparak hayatta kalmaya çalışan genç bir kuşak yetişiyorsa, sorunun kaynağı ve çözüm yolları bir kere daha dikkatle ele alınmalıdır.

Kaynakça:

Alcock, P. *Understanding Poverty*, Macmillan: London, 1997.

- Bequele A, J. Boyden, Çocuk İstihdamıyla Mücadele, ILO, ÇSGB: Ankara, 1995.
- Bilgin, N, Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu, Ege Yayıncılık: İzmir, 1994.
- Bromley, R., ve C. Gerry, "Who Are The Casual Poor?", *Casual Work and Poverty in Third World Cities*, içinde, ed. R.Bromley ve C.Gerry, John Wiley&Sons Pub.: New York, 1979.
- Castells, M. End of Millennium: The Information Age, Vol. III., Blackwell Pub.: USA, 2000.
- Castells, M. Henderson, J. "Techno-economic Restructuring, Socio-political Process and Spatial Transformation: a Global Perspective", *Restructuring and Territorial Development*, içinde, ed. J. Handerson, ve M.Castells, Global Sage Pub.: London, 1987.
- Crompton, R. Class and Stratification, Polity Press,: Cambridge, 1993.
- Frobel, R.C. "Capital Factory and the Dynamics of Global Restructuring", *Global Restructuring and Territorial Development*, içinde, ed. J. Handerson and M.Castells, Sage Publication: London, 1987.
- Goldthorpe, J.H. "Introduction: Social Mobility and Social Interests", *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, içinde, ed., J.H. Goldthorpe, Clarendon Press: Oxford, 1987.
- Hetherington E.M. ve Ross D. Parke, Child Psychology: A Contemporary Viewpoint, Mc Graw-Hill, Inc.: New York, 1993.
- Kağıtçıbaşı, Ç. The Changing Value of Children in Turkey, Number 60-E, Current Studies on the Value of Children, 1982.
- Lloyd, P. A Third World Proletariat?, George Allen & Unwin Pub.: London, 1984.
- Miller, S.M. "The Concept and Measurement of Mobility", *Social Mobility* içinde, ed. A.P.M. Coxon and C.L.Jones, Penguin Education: England, 1975.
- Mills, C.W. "The Sociology of Stratification", *Class: Critical Concepts* , vol. I, ed. J.Scott, New York ve Routledge: London, 1996.
- Parkin, F. Class Inequality and Political Order, Paladin Pub.: Great Britain, 1973.
- Steward, A., K. Pranday, R.M.Blackburn, Social Stratification and Occupations, Holmes and Meier: New York, 1980.
- Roberts, B. Cities of Peasants, Edward Arnold Pub, London, 1978.
- Turner, B. Equality, Tavistock Pub.: London ve New York, 1986.
- Young, M. The Rise of the Meritocracy, Transaction Publishers: London, 1994.
- http://www.calisma.gov.tr/mevzuat/4857_is_kanunu.htm, e.t. 15.06.2007.

http://en.wikipedia.org/wiki/Social_justice, e.t. 21.08.2007.